

Тетяна ТАІРОВА-ЯКОВЛЕВА (*Санкт-Петербург*)

ЛИСТУВАННЯ ЗАПОРОЖЦІВ З ІВАНОМ МАЗЕПОЮ ВОСЕНИ 1708 РОКУ

Відносини Івана Мазепи із запорожцями завжди були сповнені трагізму й конфліктів – починаючи з того моменту, коли він, будучи посланцем П. Дорошенка, потрапив до них у полон і ледь не позбувся життя. Упродовж усього свого гетьманування у відносинах із запорозькою вольницею Мазепа був змушений шукати компромісів а нерідко вдаватися до погроз застосування сили. Але, як часто буває у житті, доля розпорядилася так, що запорожці виявилися тими небагатьма, хто відгукнувся за заклик Мазепи у трагічному 1708 р. піти на союз із Карлом XII.

Відомо, що заочна боротьба за Запорозьку Січ між Мазепою й Петром тривала всю зиму 1708–1709 рр. Посланця І. Скоропадського який повідомив Січ про його обрання, кошовий Гордієнко побив мало не до смерті. Мазепа послав генерального суддю В. Чуйкевича, генерального бунчужного Ф. Мировича й чигиринського полковника К. Мокієвського – кращих із старшин, які залишалися з ним. Ці зусилля увінчалися успіхом. 26 березня відбулася зустріч Гордієнка з Мазепою у Диканьці, а наступного дня вони разом приїхали до Карла. Кошовий із запорожцями удостоїлись аудієнції, привітали короля й присягнули йому на вірність. Кожен був особисто представлений Карлу і низько йому вклонився¹. З однієї сторони Мазепа і Гордієнко з другої – шведський король уклали договір, за яким Запорозька Січ приєдналася до шведсько-українського союзу, а Карл зобов'язувався не укладати миру з Петром без виконання союзницьких зобов'язань. Мазепі цей договір дався непросто – й у моральному, й у фізичному сенсі. Після триденного бенкету із запорожцями він лежав зовсім хворий².

Звістка про приєднання Запорозької Січі справила великий вплив на Гетьманщину. Полтавський полк (де вплив запорожців завжди був дуже сильний), Правобережжя (насамперед старі козацькі регіони, Чигирин) і навіть частина Слобідської України були охоплені полум'ям заворушень. Селяни й козаки об'єднувались у ватаги, повторюючи шлях, який свого часу пройшов Петрик. У Польщі прусська партія була вкрай стривожена звісткою про перехід запорожців на бік Мазепи, зокрема – Сенявський. Тому Петро й Меншиков докладали вели-

¹ *Крман Д.* Подорожній щоденник (Itinerarium 1708–1709). – К., 1999. – С. 68.

² Там само. – С. 69.

чезних зусиль, щоб не допустити приєднання до Мазепи Запорозької Січі. Із сибірського заслання повернули Палія, чий колишній вплив на Правобережжя планувалося тепер використати проти Мазепи. За вказівкою Петра було підготовлено посольство з “добрих козаків”, забезпечених значними грошовими сумами. Підбирав їх особисто Павло Апостол. Завданням посланців було розійтися по куренях і там “диверсію вчинити”, тобто постаратися повалити Гордієнка. Незважаючи на ретельний відбір кандидатів, місія успіху не мала: посланців прив’язали до гармат, їм дивом пощастило втекти із Січі. Але на початку квітня Гордієнка все ж було усунуто, і кошовим обрали Петра Сорочинського. Меншиков з радістю сповіщав про це Петра, вважаючи, що новий кошовий був прибічником Москви. Однак його ентузіазм виявився передчасним: Сорочинський не тільки не змінив стосунку до шведів, а й сам поїхав до Криму, щоб умовити татар виступити проти росіян.

Програвши заочний бій за Запорожжя, Петро вирішив піти шляхом Батурина – знищити Січ. Туди було відправлено три піхотні полки на чолі з полковником П. Яковлевим. Першою 16 квітня захопили й спалили Келеберду. Затятий бій ішов за Переволочну, де перебували три тисячі запорожців з великою флотилією, яка забезпечувала становище союзників на Дніпрі й контакти із Правобережжям. На допомогу Яковлеву прийшов Волконський, і після двогодинного бою місто було захоплено. Усіх запорожців і жителів убили (живими в полон узяли лише 12 чоловік), палили й вирізали також сусідні курені. Голову тимчасового кошового отамана (оскільки Сорочинський був ще у Криму) послали на Січ для залякування.

Штурм Січі тривав чотири дні, після чого 19 травня 1709 р. Запорожжя перестало існувати. Козаків і старшин вішали, рубали голови, плюндрували могили старих запорожців. Усі будівлі було знищено; як писав Меншиков, “усі їхні місця розорити, щоб це зрадницьке гніздо викоринити”. Таким був сумний епілог історії союзу Мазепи із запорожцями. Щоправда, частина з них все ж пережила Полтаву, переправилася за Дніпро й пішла разом із Мазепою та Гордієнком у Бендери³.

До нас потрапив дуже цікавий документ, що належить до початкового етапу переговорів Мазепи із запорожцями. Це відповідь на листи Мазепи кошового Гордієнка, написана 24 листопада 1708 р. У листі повідомляється, що запорожці готові бути під шведським королем, але висувається вимога прислати послів для переговорів. Однією з головних умов запорожці виставляли ліквідацію Кам’яного Затону й Самари – фортець, задуманих і зведених за безпосередньої участі Мазепи для відсічі татарам і для контролю за норовливою Запорозькою Січчю. Листа цього перехопили росіяни, а тому він і зберігається у Москві, у Російському державному архіві давніх актів (РДАДА). Документ дає добре уявлення про аргументацію запорожців, їхній стосунок до Москви, до “високих матерій” (віри, вольності і т. п.), про їхню ідеологію й систему цінностей.

³ Є дані, що після переправи Мазепа видав запорожцям кілька тисяч золотих (*Возняк М.* Бендерська комісія по смерті Мазепи // Мазепа: Зб. – Варшава, 1938. – Т. 1. – С. 117).

При публікації застосовано принципи, прийняті у російській археографії для видання документів XVII–XVIII ст. Тексти друкуються із збереженням орфографії, але з заміною літер, які відсутні у сучасній нам орфографії. Літеру “ъ” у кінці слів не відтворено. Титла розкрито за правилами сучасного нам правопису, виносні літери дано в рядку, й у примітках це спеціально не застережено “Де”, “Г”, “го” скрізь передано повними словами (“день”, “год”, “года”) без спеціальних застережень у примітках, так само, як і пропущені “а” та “е” після літер “в”, “д”, “л”, “м”, “н”. Знаки пунктуації розставлено згідно з тогочасною традицією. У тексті збережено написання “і” та “z”.

*Авторизований переклад
з російської Лариси Білик (Київ)*

ДОКУМЕНТ

ноябрь 24 Грамота из Запорожья Мазепе,
что готовы быть под шведским королем,
но чтобы были от королей присланы послы
для переговоров о присылке войск
для искоренения Каменного Затона и Самары.

Яснее велможный войска Запорожских обоих сторон Днепра мосце пане гетмане, нам велце милостивый Пане и патроне.

Присланный от велможности вашей панской до нас войска Запорожского Низового особа подал нам на кош обширнее выписанный уневерсал ваш рейментарский, который когда вчитан в обще войсковой нашей раде, все що в нем выражено ведомо нам есть войску запорожскому низовому. А при том же обширном уневерсале вашем рейментарском особливый ваше ж велможности одобрили лист, выражающий вражду и злость московскую, которая здавна хитрее на отчизну матку нашу дабы оную во область и завладение себе взяти умышляет и одобравши в городах украинских своих людей осадити желает, а нашим людям малороссийским незносние и нестерпимие здирства и знищення починивши и зрабовавши в Московщину загнати на вечное тяжкое неволничое мордерство тщится. И яконых всех ради причин, що в обширном уневерсалном вашем панском листе суть выражены о московскомку отчизне матце нашей злости и ненависти стягаючогоя. Так жебы оной незапропастити и в работу тиранскую и вечное неволничое завладение ненаситству московскому не подати, овшем охоронити и оборонити при всей целости от того ж московского налогу, разсудили и уважили велможность ваша панская за общим согласиём и с полною обрадою з панами енералными особами полковниками и Инною войсковою старшиною удатися под протекцию опеку и оборону до найяснейших королей их милостей шведского и полского, котория пишете в листе своем панском прирекли своим королевским словом совестью христианскою потвердили и писмами своими увернили, не тилко войско Запорожское и народ малороссийский от московского тиранского ярма уволнити, леч и при стародавних правах и волностях заховати. Такими прето велможности вашей найяснейших королей их милостей шведского

и полского обнадежившиися и упевнѣвшиися прирекли мы словами, пишется до нас войска запорожского низового обовязуючю своею верною горливостю, абыс-мо яко сины православныя восточныя апостолской церкви щире и горливе постояли за милую отчизну матку нашу и для оброны и поратованя оной зибралися туда ж до велможности вашей, постаравшиися искоренити поблизу Сечи будучие городки Каменный Затон и Самару оные городки пре том атаман кошевый и все войско Запорозкое низовое сим листом нашим войсковим листом объявляем // объявляем тое ж и теперишнего часу чще войска малое на коше без которого общяя войсковая рада не может ни в чом бути, и любо послалисмо умислене пана посланного нашего жебы заходилося все войско до Сечи и целее совокупилося в дни прийдучом празденственном святителя Христова Николая. Еднак жадаем и желаем попремногу того абы на тое ж число к празднику святителя Христова Николая были присланы особы от найяснейших королей их милостей шведскогои полскогои от велможности вашей для словесной совершенной умо-ви и досконалих приговоров войсковых, кгда ж мы войско запорозкое низовое оддалившись от царя московского хочем ведати под Ким будемжить и кого себе за зверхнейшего пана мети и жебы нам войску запорозкому кошу были надани права и волности и клейноти войсковие яко за давных королей полских мело войско усе права, волности и клейноти войсковие о чом бы нам когда прибудут посланные и от найяснейших королей их милостей шведскогои полскогои от велможности вашей словесно прилюдно обширне говорити и на едном постановити жебы было за що нам войску запорозкому службы свои гонити в працах войскових и случаях военных. Тут же и тое прекладаем велможности вашей що и кримские городки поблизу в соседстве з нами зостають, так будет увага ваша з ними поступити як з оными обьидетеса в Каменном Затоне извещаем иж не можем оног искоренити без помощи усветуйте велможность ваша вскоре прислати на помощь войска военного и тогда избывши сии городки самый на гнездо наше головнейшим поспешимо в помощь, мы атаман кошовый з войском до обозов ваших войсковых где будут найдоватися в чем велможности вашей панской предложивши и о скорое присланье посланных наменивши, зостаєт назавше велможности вашей панской милостивому добродееви нашему всего добра зычлиwie приятели и во всем поважніе. Его царского пресветлого величества войска Запорозкого низового атаман Кошовый Антон Гордеенко з товариством.

З Коша ноебря 24

Року 1708

РГАДА – Ф. 124: Малороссийские дела. – Оп. 1/1708. – № 91. – Л. 1–1об.